

ŞANLIURFA'DA DEĞİŞEN TOPLUMSAL YAPIDA TAZİYE GELENEĞİ -Bir Toplumsal Yapı Çözümlemesi-

Celil ABUZAR*

Özet

Bir toplumun evlilik ve ölüm törenleri, onun toplumsal yapısının anlaşılmasında önemli ipuçları taşır. Bu tür törenler, toplumsal ilişkilerin canlı bir şekilde yaşandığı ve toplum bireylerinin bütünü kuşatıldığı sembolik değerlerle doludur. Şanlıurfa'da da geleneksel toplumsal yapıya bağlı olarak, toplumsal dayanışma ve bütünleşmede önemli bir yere sahip olan "taziye geleneği" bu özellikte bir uygulamadır. Ancak, son zamanlarda Şanlıurfa'da yaşanan toplumsal değişimler paralelinde bu uygulamalarda da bir değişim yaşanmaktadır. Şanlıurfa'nın modernitenin etkisiyle kentleşme yönünde yaşadığı bu değişimler, geleneksel taziye uygulamalarını da etkilemekte ve geleneksel bağlarından çözmektedir. Dolayısıyla, geleneksel taziye uygulamalarındaki bu değişimlere de bakarak Şanlıurfa'nın toplumsal yapısı anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, Toplumsal Yapı, Geleneksel Toplum, Kentleşme Süreci, Taziye Geleneği.

Taziye Tradition In The Changing Social Structure Of Sanliurfa -An Analysis Of Social Structure-

Abstract

Birth and death ceremonies in a society are two significant elements in the understanding of the society. Such ceremonies include some symbolic values which are the indications of social interactions and the perceptions of the individuals in the society.

In Sanliurfa, in accordance with the traditional social structure, the tradition of taziye (offering condolence in a special place during a couple of days), which

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Eğitimi Bölümü, celilabuzer@hotmail.com

plays a very significant role in the social solidarity, is such an institution. Yet, recently, there have been some changes in *taziye* because the city has become urbanized and modernized, which detached the *taziye* from its historical roots. So, the analysis of this transformation will also help us in the understanding of the social changes in the city in general

Key Words: Sanliurfa, Social Structure, Traditional Society, The Process of Urbanization, Taziye Tradition

Giriş

Bir toplumu incelerken içinde toplumsal ağın şekillendiği toplumsal yapıyı anlamak ve bu toplumsal yapının bileşenlerini çözümlmek sosyolog için önemlidir. Her toplumsal yapı, kendisini ele veren işaretler taşır. İçinde gündelik yaşamın belirlendiği o toplumsal yapı bir hazine gibidir sosyolog için... Sosyolog ise elinde fener rolü üstlenen “gözlem” metodu ile bu toplumsal yapıda herkes tarafından görünenle birlikte görünmeyen alanları aydınlatıp anlamaya çalışır.

260 | db

Toplumsal yapı, özelliklerini bazen sembollere büründürür. Dolayısıyla bu sembolleri çözmek için okumak, anlamak ve yorumlamak gerekir. Sosyolog, ilk gözlemindeki “niyet atıfları”yla, “önanlama”, “geçici anlama,” ya da “ön bilgi”¹ diyebileceğimiz çıkar-samalarla olayın künhüne doğru yol alır. Adeta, söylenenden söylenmeyeni, söylenmeyenden de söyleneni tahmin etmeye çalışır.² Bu yolculuk, zevkli bir yolculuk olmakla birlikte, ön yargılardan, yüzeysellikten ve sığılıktan uzak durmayı gerektirir.

Bu bağlamda, bir toplumun evlilik ve ölüm törenleri, onun toplumsal yapısının anlaşılmasında önemli ipuçlarını barındırır. Bu törenler, toplumsal ilişkilerin canlı bir şekilde yaşandığı ve toplum bireylerinin bütünü kuşatıldığı sembolik değerlerle doludur. Bu sembollerden hareketle, toplumsal yapısının oluşumu, işleyişi ve niteliği hakkında anlamlar çıkartılabilir. Geleneksel toplumsal yapının etkin olduğu toplumlarda bu tür törenler bütün toplum bireyleri için gündelik yaşamın önemli bir parçası olurken, geleneksel yapının çözüldüğü, toplumsal yaşamın oldukça hızlı aktığı modern toplumlarda bu törenler etkililiğini kaybetmekte ya da toplumsal alanını daraltmaktadır. Dolayısıyla, bu törenlere bakarak, toplum yapı-

¹ Adil Çiftçi, Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları, Avrasya Yayınları, Ankara, 2004, s. 95.

² Çiftçi, a.g.e. s. 104.

sının geleneksel yapıyı sürdürüp sürdürmediği ya da bu geleneksel yapıdan ne kadar uzaklaştığı anlaşılabilir.

Bu çerçevede, yaşanan hızlı toplumsal değişmelere rağmen hala, geleneksel toplumsal yapının etkin olduğu Şanlıurfa'da, ölüm törenlerinin önemli bir bölümünü oluşturan "taziye" geleneğinin, buradaki toplumsal yapının işleyişi açısından araştırmaya değer bir ritüel olduğunu düşünüyoruz. Buradan hareketle; Şanlıurfa halkının geleneksel toplumsal yapısının kodları anlaşılabilir.

A. Problem

Cenaze sahibini teselli etme, acısını paylaşma, hafifletme, ona destek olma anlamlarına gelen "taziye;" aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi ve dayanışmayı yansıtan, toplumsal yapı hakkında bilgi veren bir olgudur. Özellikle, yerel örf ve adetlerin, kültürel değerlerin etkin olduğu cemaatçi toplumlarda bu törenler daha işlevseldir.

Bu bağlamda, geleneksel sosyo-kültürel yapının korunduğu ancak, son zamanlarda hızlı bir toplumsal değişimin yaşandığı Şanlıurfa'da; "taziye geleneği"nin bu günkü durumu nedir? Ne gibi değişimler geçirmektedir? Buradan yola çıkarak toplumsal yapıda oluşan değişmelerin boyutları anlaşılabilir mi? Toplumsal yapıda yaşanan değişmelerle taziye geleneğindeki değişmeler arasında bir ilişki var mı?.. Gibi sorular, bu çalışmanın cevabını aradığı sorular olacaktır.

B. Yöntem

Çalışmamızda konu ile ilgili bilgilere ulaşmada yazılı kaynakların yanı sıra gözlem ve görüşme yöntemlerinden yararlanıldı. Gözlem ve görüşmeye dayalı bilgiler, bütün bağlantılarıyla anlamlandırılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. 1994 yılından beri dışarıdan Şanlıurfa'ya gelen ve din sosyolojisi alanında uzmanlaşmaya çalışan birisi olarak; bu tarihten itibaren Şanlıurfa halkının gündelik yaşamı, toplumsal yapısı ve bu süreç içerisinde yaşanan toplumsal değişmeler, tarafımızdan katılımcı gözlem tekniği ile gözlenmektedir.

Bu bağlamda, sözü edilen süreç içerisinde ya tanıdığımız birileri aracılığı ile ya da gözlem amaçlı olmak üzere tarafımızdan pek çok taziye ziyareti gerçekleştirilmiştir. Konu incelenirken bu ziyaretlerde yapmış olduğumuz gözlem ve görüşmelerden elde ettiğimiz

bilgilerden yararlanılmıştır. Ayrıca, konuyu yeniden ele almaya başladığımızda kentteki taziye evleri tekrar ziyaret edilmiş ve buradaki durum gözlenerek yeni çözümlenmelere ulaşılmıştır.

C. Toplumsal Yapı

Toplumsal yapı konusunda üzerinde tam olarak anlaşılmış bir tanım bulunmamaktadır. Bununla birlikte; parçaları arasında bağlar ve karşılıklı ilişkiler bulunan sistem ya da bütün, toplumsal davranışlarda tekrarlanan kalıplar için kullanılan esnek bir kavram veya toplumsal statü ve rollerin görece durağan düzenlenmesi olarak tanımlanabilir. Buna göre, bir toplumda farklı akrabalık, dini, siyasi, ekonomik vb. kurumlar o toplumun yapısını meydana getirirler. Bu yapının bileşenlerinin de normlar, değerler ve toplumsal rollerden oluştuğu söylenebilir.³ Yapı kavramının özünde, toplum üyelerinin davranışları açısından can alıcı önemde görünen toplumsal ilişkilere vurgu vardır. Bu ilişkiler olmasaydı bir toplumdaki söz edilemezdi.⁴

262 | db

Bir toplumda insanlar arasındaki etkileşimin büyük bir bölümü yapılaşmış ve örgütlenmiştir. Toplum yaşamı kendiliğinden tesadüfi olarak gerçekleşmemektedir. Toplumsal yapılar, toplumsal statü ve etkileşimi oluşturan kültürel normlardan ve değerlerden ayrılamaz. Zira normlar, değerler ve toplumsal roller toplumsal yapının bileşenleri konumundadır. Toplumsal yapı üzerine yapılan araştırmalar, toplum içinde var olan kurumları ve davranış kalıplarını açığa çıkarmaya çalışır.⁵

Diğer taraftan, sosyal yapının unsurları arasında bir hiyerarşik düzen ve fonksiyonel ilişki mevcuttur. Sosyal davranış içinde büyük küçük binlerce bütünlükten her biri bir yapıyı oluşturur. Bunların hiyerarşik düzen ve fonksiyonel ilişkilerinden toplum denilen ana bütünü oluşturur. Mesela köy sosyal grubu içerisinde köy sosyal yapısı, şehir sosyal grubu içerisinde şehir sosyal yapısı, gecekondularda gecekondulu sosyal yapısı, okulda okul sosyal yapısı vb. oluşur⁶

³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yay. Ankara, 2009, s. 804.

⁴ Sezgin Kızılçelik, Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, Ankara, 1994, s. 419.

⁵ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay. İstanbul, 2004, s. 234-235.

⁶ Zeki Arslantürk, M. Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar, Süreçler, Kurumlar, Teoriler*, Çamlıca Yay. İstanbul, 2008, s. 245.

Dolayısıyla, toplumsal yapı, içinde toplumsal ilişkilerin şekillendiği, gündelik yaşamın belirlendiği, yürütüldüğü, toplum bireyleri tarafından kabullenilen ve toplumun devamlılığını sağlayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

D. Geleneksel Toplum

Geleneksel toplum, genellikle endüstriyel, kentleşmiş ve kapitalist “modern” topluma karşı kullanılır. Yanlış bir yaklaşımla, modern-olmayan döneme ait çok çeşitli toplumları bir arada harmanlayan geleneksel toplum, yargılayıcı bir terimdir. Bu doğrultuda geleneksel toplum, bazen sıkı sıkıya kaynaşmış aile değerleri ve “cemaatsel yapı”yla anılmasına rağmen, adlandırdığı toplumlara genellikle olumsuz anlamda geri, ilkel, bilimsel olmayan ve duygusal bir toplum özellikleri atfetmektedir.⁷

Geleneksel toplumlar küçük ölçekli olup, genelde köy ve kasabalarda rastlanır. Homojen bir yapısı olan bu tür toplumlarda farklılıklara çok fazla rastlanılmaz. Kutsallık ve ahlaki ilkeler çok fazla önemsenir.⁸ Din insanların dünya görüşüne yön verir. Statüler atıf yolludur, doğuştan elde edilmiştir. Şeref ve asalet önemli kavramlardır. İletişim yüz yüze olup anonim ilişkiler egemendir. Toplumsal tabakalaşma açısından oldukça eşitsiz bir yapı vardır ve toplumsal hareketlilik asgari düzeydedir. Ataerkil bir yapılanma söz konusudur. Kadınların çok fazla söz hakları yoktur. Geniş aile tipi yaygındır. Aile toplumsallaşmanın ve ekonomik üretimin ilk ve en önemli mekanıdır. Ekonomi daha ziyade tarıma dayalıdır. Daha çok insan ve hayvan enerjisi kullanılır. Eğitim ve öğretim sadece belli sayıda olan seçkinlerin elindedir. Yüksek düzeyde doğum ve ölüm olaylarına rastlanır. Yaşama standartları düşük olduğu için ortalama ömür kısadır. Toplumsal değişme yavaş olup birkaç nesli kuşatır.⁹

Geleneksel toplumda hakim özellik “cemaat” toplumu niteliğindedir. Cemaat toplumunda küçük veya büyük herhangi bir grubun üyelerinin, ayrı ayrı menfaatleri değil de, ortak hayatın temel şartlarını paylaşacak biçimde, şahsiyetlerinin bütünüyle katılarak bir arada yaşadıkları grup özelliği vardır. Bu tanım incelendiğinde cemaatin iki temel yönü göze çarpar. O da; ortak bir hayatın bütün şartlarını bir arada yaşama zorunluluğu (mekan şartı) ve ortak

⁷ Marshall, a.g.e. s. 259.

⁸ Kızılçelik, a.g.e. s. 182.

⁹ Kirman, a.g.e. s. 88.

hayat tarzından haberdarlık (cemaat duygusu). Ayrıca, cemaat toplumu şu dört önemli özelliği de gösterir: “Birincil ilişki” olarak da isimlendirilen yüz yüze, yakın kişisel ilişkilerin varlığı, sosyal görevlerin yerine getirilmesinde ferdin duyarlı ve duygulu olması, grup tarafından yüce ve önemli görülen değerlere inanç, grubun diğer üyeleriyle dayanışma duygusu. Böyle bir toplumda aile bağları çok güçlüdür. Sosyal faaliyetlerin merkezi ailedir.¹⁰ İş bölümü ve uzmanlaşma gelişmemiştir. Güçlü bir sosyal dayanışma vardır. Geleneksel değerlere ve davranış kalıplarına bağlılık çok güçlüdür.¹¹ Yeniliklerin topluma girmesi ve yayılması zordur. Yazılı (resmi) kanunlara değil gayri resmi alışkanlıklarla (örf ve adetlerle) toplum yönetilir. Dış dünya ile temas son derece sınırlıdır. “Kapalı toplum” özelliği taşır. Dikey ya da yatay sosyal hareketlilik en alt düzeydedir. Sosyal tabakalaşma oldukça zayıftır.¹²

Cemaat toplumunun karşılığı da “cemiyet” toplumudur. “Karmaşık toplum”, “birlikli toplum”, “modern toplum”, “sanayi toplumu” ya da “açık toplum” gibi ifadelerle söz edilen “cemiyet” ise, cemaat toplumunun tersi özellik gösterir. Aile küçülmüş, aile bağları kısmen zayıflamış, iş bölümü ve uzmanlaşma gelişmiş, faaliyet alanları genişlemiş, fonksiyonlar detaylı hale gelmiş; dayanışma otomatik olmaktan çıkarak bilinçli bir tercihe dönüşmüştür. Statüler çoğalmış ve yoğunlaşmış, yatay ve dikey sosyal hareketlilik kanalları olabildiğince açılmış, geleneksel değerler esneklik kazanmış, kamu düzenini sağlamak için resmi (yazılı) kurallar geliştirilmiştir. Cemiyet toplumu ferdiyeti, bireyseliği öne çıkarırken cemaat toplumu grubu ya da toplumu önceler¹³

Diğer taraftan, gelenekçi toplum, nüfusu az ve dolayısıyla üyeleri arasında sıkı ve yakın ilişkilerin yürütülebildiği insan toplumdur. Bu toplum içinde normlar uzun zaman süreleri içinde sabit kalır, hemen değişmez. Bu tür toplumlarda sosyal örgütlenmenin başlıca biçimi, hımsımlıktır. İnsanlar genellikle buldukları toplumun coğrafi sınırları dışına çıkmazlar, fiziki hareketlilik azdır. Gelenekçi toplumda, toplumsal problemler, geleneklere ve otomatik tutum ve davranışlarla çözümlenir. Normlar eleştirilmez ve sosyal normların doğruluğundan şüphe edilmez. Bu toplumlarda sosyal bütünleşme çok yüksek derecededir. Gelenekçi toplum çok ağır

¹⁰ Arslantürk, a.g.e. s. 248.

¹¹ Kızılçelik, a.g.e. s. 182.

¹² Arslantürk, a.g.e. s. 248.

¹³ Arslantürk, a.g.e. s. 248-249.

değişen bir toplum biçimi olduğu için kişi, yeni durumlarla karşılaşmayacağı için yerleşmiş tutumlarını değiştirmeden hayatını sürdürebilmektedir.¹⁴

E. Şanlıurfa'nın Toplumsal Yapısı

Ülkemizin Şanlıurfa'nın da içinde bulunduğu Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde, toplumsal değişimin önemli bir dinamiği olan modernleşme çabalarının yanında, geleneksel yaşam biçimleri kentsel veya kırsal yapı özelliklerine göre değişik oranlarda kendisini ifade edebilmektedir. Bu geleneksel yapı içerisinde, yaklaşık bin yıllık bir kültürün mozayikliğini bulmak mümkündür. Bu kültürün temel unsurunu da dini inançlar, özellikle de İslam dini oluşturur.

Bu bağlamda Şanlıurfa'ya baktığımızda; bir yandan Güneydoğu Anadolu bölgesinin kültürel yapısını yansıtan, bir yandan da Türkiye Cumhuriyetinin devlet yapısına oldukça bağlı bölge kenti konumunda olduğunu görürüz. Şanlıurfa, farklı yerel dillerin ve dinlerin birleşimi noktasında önemli bir kültür merkezi olması yanında, Türkiye'nin en büyük ve en önemli projelerinden olan Güneydoğu Anadolu Projesi "GAP" nin de merkezi konumundadır. Bilindiği gibi devam etmekte olan bu projenin, bölgenin ekonomik kalkınmasında ve buna bağlı olarak toplumsal hareketliliğinde önemli değişiklikler ortaya çıkaracağı öngörüsü,¹⁵ günümüzde büyük oranda gerçekleşmektedir.

Şanlıurfa, bir yandan "Peygamberler Şehri" tanımlamasıyla bir anlamda kutsallaştırılarak dini yaşamın yoğun olarak yaşandığı, dini sembollere ve kutsal kabul edilen değer ve motiflere büyük önem verildiği, diğer yandan "modernleşme-kentleşme süreci", "üniversite" ve "GAP"¹⁶ gibi önemli dinamiklerin etkisiyle, toplumsal yaşamda bir değişim ve dönüşümün yaşandığı kent olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte, Şanlıurfa, içinde bulunduğu bölgeye bağlı olarak geleneksel toplumsal ve kültürel yapının henüz ağırlığını koruduğu "cemaatçi" toplum yapısının etkin olduğu bir ilimizdir.

¹⁴ Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim*, Beta Basım yayım, İstanbul, 1994, s. 224.

¹⁵ Korkut Tuna, "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Şanlıurfa'ya Düşen Rol Üzerine Birkaç Not", Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu, Der: Abdulkadir Karahan, Nurettin Uycan Cilt ve Basım San. A.Ş., İstanbul, 1988, s. 116

¹⁶GAP'la ilgili geniş bilgi için bakınız: T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı 2000 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2001

Büyük toprak mülkiyeti, geleneksel aşiret düzeni, yöre yaşamının belirleyici etkenlerindedir. Evlenme-doğum gelenekleri yüzyıllardır aynı yapıda kalmış, töresel değerler ve dinsel yapı güçlülüğünü korumuştur. Kent merkezindeki görece değişim, toplumsal katmanlaşma, giyim-kuşam ve beslenme biçimlerinde yerel, geleneksel özelliklerle çağdaş özelliklerin farklılaşması gibi bir durum oluşturmaktadır, kır-kent ayrımı belirginlik kazanmaktadır.

Yörede yaygın olan kan bağına dayalı geleneksel aile, akraba, aşiret ve köy yapısı, bireysel davranışların önüne set çekmekte ve kişileri ait oldukları aile, aşiret gibi toplumsal gruplarla özdeşleştirmektedir. Kısacası, bireylerin davranışları, toplumsal ilişkileri birey düzeyinde değil, ait oldukları topluluk düzeyinde olmaktadır. Özgün bireysel davranışlar ve siyasi katılım çok sınırlıdır. Bu alanda davranış biçimini ve yönünü belirleyen aile, aşiret ya da köy reisi-ağasıdır. Toplumsal tabakalaşma, iş bölümü ve uzmanlaşma yeni yeni oluşmaktadır. Geleneksel sosyo-kültürel yapıların korunmasında, toplumun içinden gelen iç dinamikleri yanında, geleneksel dini kabullerin, şeyh, ağa ve aşiret yapılarının da önemli payı vardır.¹⁷

266 | db

Cumhuriyet dönemindeki sınırlı açılıma karşın, kapalı toplumsal yapı günümüze kadar sürmüştür. Bu yüzden yöresel halk edebiyatı ürünlerinin de özgünlüklerini koruduğu görülmektedir. Yörede mani ve hoyrat söyleme çok yaygındır. Kentin adı, doğası, ermişleri, yörede yaşadığına inanılan Peygamberler, pek çok hikayelerin konusu olmuştur. Bu anlamda Şanlıurfa bir bakıma hikayeler kentidir. Yerel ağız, ana çizgileri ile Azeri lehçesini ansıtmakla birlikte, Arapça, Farsça, Kürtçe ve kimi eski dil özelliklerinin de izlerini taşır. Bütün bunların yanında Şanlıurfa, tarih öncesi dönemlerden Osmanlı dönemine değin yerleşilmiş olan çeşitli kültürlerin kaynaştığı bir yöredir. Önemli ticaret yolları üstündeki kent dinsel açıdan da merkez konumundaydı. Kent medrese ve camileri ile ün kazanmıştır. Değişik mimari biçimler, yöreye özgü apayrı bir mimari oluşturmuştur. Arap, Emevi, Süryani, Akkoyunlu ve Osmanlı kültürlerini bir arada görmek mümkündür.¹⁸

Bu bağlamda, geleneksel toplumsal ve kültürel yapı, kendi içerisinde özgün davranış biçimlerini, değer yargılarını, inançlarını ve

¹⁷ GAP, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Güneydoğu Anadolu Projesi Sosyal Eylem Planı, Ankara, Haziran-1999, s. 4-5.

¹⁸ Fikret Işıltan, Urfa Bölgesi Tarihi, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul, 1980, s. 14,21. Yurt Ansiklopedisi Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını, s. 7452.

denetim mekanizmasını oluşturmuştur. Geleneksel sosyo-kültürel yapıların korunmasında, toplumun içinden gelen koruma mekanizmaları yanında geleneksel dini anlayışlar da etkili olurken, bu toplulukların dış dünya ile ilişkilerinin belirlenmesinde etkili olan ağa, aşiret reisi ve şeyh gibi kişiliklerin de önemli payı vardır.

Ancak, bütün bunların yanında Şanlıurfa'da, kente modernitenin yaşam unsurlarının girmesiyle dış dünya ile tanışması, GAP projesine dayalı yatırımlar ve Harran Üniversitenin de katkıları ile bu geleneksel yapıda bir değişim ve dönüşümün başladığı görülmektedir. Kente göç sonucu insanların toprak, aile ve aşiret bağları zayıflamaya yüz tutmuştur. Böylece kişi, aile üyesi olmanın dışında toplumsal birey olma, özgün davranma sürecine girmiştir. Geleneksel ilişki ve kurumların etkinliği azalırken, değişime eskiden gösterilen direnç de kısmen kırılmıştır. Ancak, toplumda değişime uyum süreci uzadığından değişim kaynaklı toplumsal problemler de oluşmaktadır.

Diğer taraftan, geleneksel dini inanç ve kabuller, cemaatçi yapıya dayalı tören ve uygulamalar, tarikat geleneğine bağlı şeyhlik, babalık gibi dini otoriteler ile ağalık, reislik gibi aşiret yapısına dayalı geleneksel kurumlar hala etkin olsa bile giderek gücünü yitirmektedir. Ancak, örgütlenme ve güvence noktasında gelişmemiş olan toplumda henüz işlevselliğini koruyan bu kurumlar varlığını sürdürmektedir. İşletme gereksinimlerinden borçlanmaya, güvenlikten dayanışmaya, toplumsal sorunların çözülmesine, güçlüklerin aşılmasına kadar geniş bir alanda bu kurumlara bağlılıkta bir takım çözümler görülse de farklı boyutlarda sürece benzemektedir.

Bu bağlamda Şanlıurfa; genel olarak bu saydığımız yapısal özellikleri yansıtmakla birlikte, son zamanlarda GAP ve benzeri devlet yatırımlarının, burada kurulan Harran Üniversitesinin kentin modernleşme sürecine katkısıyla birlikte bölgenin cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu nedenle Şanlıurfa, bölge illerden ve kırsal alanlardan yoğun bir göçün yaşandığı ve bunun sonucunda da çarpık kentleşmenin doğurduğu farklı toplumsal problemlerin ortaya çıkmaya başladığı bir il olmuştur. Bununla birlikte, ekonomik gelişmelerin, ulaşım ve iletişim olanaklarının artması sonucu da geleneksel-modernlik bağlamında hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşandığı bir kenttir.

Dolayısıyla, bu değişim ve dönüşümden geleneksel cemaatçi yapının ne düzeyde etkilendiği, yeni toplumsal yapının nasıl şekil-

lendiği ve toplumsal yapıda önemli fonksiyonlara sahip olan evlilik, ölüm ve benzeri törenlerin, geleneksel halk uygulamalarının bugünkü durumu, Şanlıurfa'nın toplumsal yapısını çözümleme açısından önemli görülmektedir.

Bu çerçevede, Şanlıurfa'da toplumsal dayanışma ve bütünleşmede önemli bir yere sahip olan "taziye geleneği" de yaşanan toplumsal değişimlerden büyük oranda etkilenmektedir. Özellikle, kentleşme ve modernitenin ortaya çıkardığı yeni yaşam biçimlerinin baskısıyla Şanlıurfa'da "taziye geleneği" geleneksel yapısından uzaklaşarak değişmekte ve farklılaşmaktadır.

F. Şanlıurfa'da Taziye Geleneği

Toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın önemli unsurlarından olan taziye tören ve uygulamaları, bir toplumda toplumsal yapının aynası gibidir. Bu tür tören ve uygulamalara bakarak toplumun yapısı hakkında bazı bilgilere ulaşılabilir. Geleneksel toplumsal yapının etkin olduğu toplumlarda bu törenler, bütün toplum bireyleri için gündelik yaşamın önemli bir parçası olurken, geleneksel yapının çözüldüğü, toplumsal yaşamın oldukça hızlı aktığı modern toplumlarda ise ya etkililiğini kaybetmekte ya da toplumsal alanını daraltmaktadır. Dolayısıyla, bu törenlere bakarak, toplum yapısının geleneksel yapıda mı olduğu ya da bu geleneksel yapıdan ne kadar uzaklaştığı anlaşılabilir.

Taziye, cenaze sahibini teselli etme, acısını paylaşma, hafifletme, ona destek olma anlamlarına gelen ve sosyolojik yönü olan bir olgudur. Özellikle, yerel örf ve adetlerin, kültürel değerlerin etkin olduğu cemaatçi toplumlarda bu törenler daha işlevseldir. Bu toplumlarda taziye ve benzeri törenlerde birlik-beraberlik, paylaşma, acıya ortak olma gibi toplumsal ilişkiler daha güçlü bir şekilde yaşanır. Törenlere katılmayan bireylere karşı da katı bir toplumsal baskı uygulanır.

Bu bağlamda, Şanlıurfa'da taziye geleneği ile ilgili uygulamalara baktığımızda; geleneksel yapıya dayalı "cemaatçi" toplum özelliklerinin hala pek çoğunun yaşatıldığını görürüz. Ancak, son zamanlarda yaşanan hızlı toplumsal değişimler paralelinde taziye geleneğinde de değişimler yaşanmaktadır. Kentleşme ile birlikte gelen hızlı toplumsal yaşam, geleneksel taziye törenlerinin uygulanabilirliğini tehdit etmektedir.

Şanlıurfa'da taziye geleneğini kırsal ve kent merkezi olmak üzere iki kategoride değerlendirmek daha uygun olabilir. Kırsal bölgelerde geleneksel uygulamalar büyük oranda sürdürülürken, kent merkezinde bu uygulamalarda bir çözülme ya da değişme yaşandığı görülmektedir.

Şanlıurfa'da taziyeler kent merkezinde önceleri ölünün veya yakınlarının avlulu evlerinde veya boş alanlara kurulan çadırlarda yapılırdı. Eğer, cenaze sahibinin baba evi kırsalda (ilçe veya köy) ise yine, taziyeler buralarda (baba ocağında) yapılırdı. Ancak, özellikle 1990 yılından sonra Türkiye'nin modernleşme sürecinin bir uzanımı çerçevesinde, modernitenin bütün unsurlarıyla (ulaşım, iletişim, sermaye, kentleşme vb.) kent merkezine girmesiyle, Şanlıurfa'da hızlı bir toplumsal hareketlilik başlamış ve geleneksel yapıyı önemli ölçüde etkilemiştir. Kırsaldan kent merkezine doğru yaşanan yoğun göç sonucu oluşan nüfusun ev ihtiyacını karşılamak üzere, hızlı bir yapılaşma başlamış ve boş alanlar, avlulu evler yerlerini apartmanlara bırakmıştır. Ancak, apartman yaşamı birçok geleneksel yaşam alanlarında olduğu gibi taziye uygulamalarını karşılayacak özellikte değildir. Geleneksel aşiret ve cemaatçi yapının gereği taziyeler çok kalabalık ve çok hareketli yaşanmaktadır. Apartman tipi yapılanma bunun için uygun bir yapılanma değildir.

Ayrıca, yine Şanlıurfa'da taziyeler, geleneksel cemaatçi yapıya bağlı olarak, bütün eş, dost, akraba ve hatta aşiret üyelerinin buluştuğu, bütünleştiği anlar olarak görülür. Dolayısıyla toplum bireylerinin büyük bir çoğunluğu taziyelere iştirak etmek için ayrı bir çaba gösterir. Çünkü Toplumsal yapı gereği, taziyelere katılmayan eş, dost, akraba ve aşiret üyelerine karşı yoğun bir toplumsal baskı uygulanır. Bunlarla ilişkiler en aza indirgenir ve toplum içinde "toplum adamı" olmamakla suçlanılır ve asosyal kimseler olarak görülür. Bu nedenle, taziyeler oldukça kalabalık ve yoğun yaşanır. Bunların yeme-içmeleri, kalacak yerleri avlulu evlerde ya da boş alanlarda kurulan çadırlarda kolay bir şekilde çözülürken apartman tipi evlerde sorun halini almıştır. Çünkü bazen taziyeler haftalarca sürebilmektedir. Bu da taziye sahibine hem ekonomik anlamda hem de barınma yeri anlamında oldukça zor anlar yaşatabilmektedir. Bu nedenle, Şanlıurfa'da yaşanan hızlı toplumsal değişmelere bağlı olarak, geleneksel taziye uygulamaları halk için bir dayanışmanın yanında "külfetli bir iş" halini almaya başlamıştır.

Geleneksel taziye uygulamalarının değişen yaşam standartları çerçevesinde taziye sahibine önemli bir ekonomik yük getirmesi de taziyelerin farklı bir gerçeğidir. Her ne kadar, taziye gelen özellikle taziye sahibine yakın bireyler beraberinde şeker, pirinç, çay gibi temel gıda maddeleri getirirler de kalabalık ve yatılı olarak uzun süreli olan taziyelerde bunlar ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktır. Hatta bu anlamda taziye sonrası oluşan borçları kapatılmak için taziye sahiplerinin çok mağdur oldukları, tarla ve benzeri mallarını satarak bu borçlardan kurtulmaya çalıştıkları da anlatılmaktadır.¹⁹

Ayrıca, Şanlıurfa'daki taziye geleneğinin bir özelliği olarak; taziyenin yakınları işlerini, mesailerini bırakıp taziye müddetine taziye evinde oturmak zorundadır. Ancak çok hayati bir meseleden dolayı "izinle" oradan bir süreliğine ayrılabilirler.²⁰ Bu nedenle Şanlıurfa'da iş yerlerinin kepenkleri üzerinde sık sık "taziye nedeniyle kapalıyız" yazısı görülür. Bazen, bir haftadan fazla bu iş yeri kapalı kalabilir. Yakın bir taziyesi olup ta iş yerini açan, işine-gücüne devam eden kimseler, toplum tarafından "hoş" karşılanmaz.²¹

270 | db

Ancak, yine Şanlıurfa'da kentleşme ile birlikte oluşan toplumsal yapıdaki değişimler bağlamında, bu uygulama da toplum üyeleri tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Taziye dolayısıyla, bir hafta veya daha fazla sürede iş yerini kapatmak zorunda kalan esnaf, ekonomik olarak önemli kayıplar yaşamaktadır. Önceden bu tür uygulamalara isteyerek katılan Şanlıurfa halkı değişen yaşam standartları çerçevesinde artık bu uygulamalara karşı isteksiz davranmakta ve yavaş yavaş bu uygulamalar etkililiğini yitirmektedir. Halk yeni arayışlara yönelmektedir.

Bu bağlamda, bütün bu toplumsal yapıdaki değişimler sonucu geleneksel taziye kültüründe yaşanan sorunlara, 2000'li yıllarda Şanlıurfa Kültür ve Araştırma Vakfı'nın Balıklıgöl civarındaki bir evi restore edip "Taziye Evi" olarak hizmete sunması, sorunun çözümü noktasında bir çıkış yolu olarak değerlendirilebilir. Bu gün hemen hemen her semt ve mahallede, hatta bazı camilerin avlusunda, çevresinde "Taziye Ev"leri açılmış olup sayıları da hızla artmaktadır. Taziye evleri, adresin kolaylıkla bulunması, mekanın genişliği, kışın ısıtma imkanının olması vb. açısından pratiklik sağlamaktadır. İlk

¹⁹ Kaynak Kişi: Yasin Bezgin, 1945, Esnaf

²⁰ Kaynak Kişi: Halil Özcan, 1964, Öğretim Görevlisi.

²¹ Kaynak Kişi: Abdulkadir Aydın, 1954, Öğretim Görevlisi.

zamanlar garipsenen taziye evi geleneği, daha sonra halk tarafından benimsenmiştir.²² Çünkü bu taziye evleri, bir taraftan değişimi yaşayan ama öbür taraftan da geleneksel toplumsal yapının özelliklerini de sürdürme eğiliminde olan Şanlıurfa halkı için bir ara formül olmuştur. Bu çerçevede taziye evleri, taziye ile ilgili bazı uygulamaları değiştirmiş ve toplumu rahatlatmıştır. Buralar, yoğun talep nedeniyle ancak üç günlüğüne kiralanabilmekte olduğundan taziye üç günle sınırlandırılmış ve yatılı-yemekli misafir sayısı azalmıştır. Bu üç gün içerisinde bütün eş ve dostlar, varsa aşiret üyeleri (aşırı kalabalığı bu mekanlar taşıyamadığından) beş on dakika veya en fazla yarım saat kadar oturup sonra “başsağlığı” dileyip ayrılmaktadır.

Kırsal bölgelerde kent merkeziyle ilişki yoğunluğuna göre (buralarda değişme yavaş olduğundan) büyük oranda geleneksel taziye uygulamaları sürdürülmekle birlikte buralarda da çözümler yaşanmaktadır. Çünkü kent merkezindeki benzer sorunlar kırsalda da yaşanmaya başlanmıştır. Toplumsal yapıdaki değişme oranlarına göre buralarda da değişim yaşanacağı anlaşılmaktadır.

db | 271

Bütün bu değişimler yanında taziye ile ilgili bazı uygulamaları da belirtecek olursak; taziye için gelenler, kısa bir süre (5-10 dakika) oturduktan sonra ya bir bölüm Kur'an (aşır) okur, ya da, "Ol merhumun ruhu, bakilerin (kalanların) selameti, Allah rızası için el-Fatiha" diyerek ölünün ruhuna başışlanmak üzere Fatiha okurlar. Kalkarken yine, “Baki Allah” tabiri de kullanılır. Ayrılırken de ölünün en yakınları taziye evinin kapısında durur ve gidenleri uğurlar. Kapıda da başsağlığı dilekleri iletilir. Taziye için gelenlere acı kahve (mırza), çay ve koku (gül yağı) ikram edilir. Kapalı mekanlarda “sigara yasağı uygulaması”ndan önce sigara da ikram edilirdi.

Ölünün erkek yakınları, taziyenin son gününde akşamleyin birbirlerine taziyelerini sunar, ardından kadınların bulunduğu ölü evine gider ve ölünün oradaki kadın yakınlarına baş sağlığı dileklerini iletirler. Böylece taziye sona ermiş olur.

Şanlıurfa'da ölümü takip eden ilk dini bayramda da ölü yakınlarına taziyeler sunulur. Buna "İlk Bayram" denir. Ölünün akrabaları ve yakın dostları, bayram günü ölü yakınlarını ziyaret eder ve onlara başsağlığı dileklerini iletirler. Böylece bayramı sevdiği kişi-

²² Yusuf Ziya Keskin, “Şanlıurfa Halk Kültüründe Ölüm,” Harran Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Temmuz-Aralık 2006, Şanlıurfa, s. 21-22.

den ayrı geçirmek zorunda kalan ölü yakınlarının üzüntülerini paylaşmış olurlar.

Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Şanlıurfa'da da ölünün yakınlarına taziye müddetince eş, dost ve komşular tarafından yemek ikram etme adeti de vardır. Servis kolaylığı sebebiyle yemek olarak genellikle lahmacun veya kebab yapılır. Bazıları ek olarak kadayıf veya baklava, yaz mevsiminde ise karpuz, üzüm gibi meyveler ikram ederler. Yemeği yaptıranlar, cenaze sahipleriyle birlikte yemek yerler. Bundan gaye, cenaze sahiplerinin yemek yiyebilmelelerini sağlamaktır. Sofranın hazırlanması ve servisi, yemeği ikram eden aile tarafından yapılır. Kadınların bulunduğu ölü evine de yemek gönderilir. Artan yemekler ise fakirlere dağıtılır. Kendi taziyesinde yemek yapılan aile, yemek yapan kişinin taziyesi olduğunda öncelikle taziye yemeği yapmaya özen gösterir.

Kadınlar, erkeklerden ayrı bir evde, ya ölünün evinde, ya da en yakınlarından birinin evinde toplanırlar. Buraya "ölü evi" denir. Kadınlar, başsağlığı dileklerini burada iletirler. Ölü evine taziye için gelenlere hoş geldin denmez, ayakkabıları çiftlenmez, gidenler uğurlanmaz. Taziye için gelen kadınlar yalandan da olsa ağlamak durumundadırlar. Aksi takdirde ayıplanırlar. Bunun sonucu olarak kadınlardan bazısı gerçekten ölü için, bazıları da daha önce ölen yakını için ağlar. Şanlıurfa'da bu durumu ifade etmek üzere, "Ölü bir, herkes ölüsüne ağlar" denmiştir. Ölünün en yakınları, ölü evinde renkli elbise giymez ve renkli başörtüsü takmazlar; siyah başörtüsü kullanırlar. Ölü evine gelen kadınlar da ziynetlerini ya takmazlar ya da gizlerler.²³

Sonuç

Cenaze sahibini teselli etme, acısını paylaşma, hafifletme, ona destek olma anlamlarına gelen ve toplumsal bütünleşme ve dayanışmada etkin rolü olan taziye ile ilgili uygulamalar, bir toplumun toplumsal yapısını gösteren önemli olgulardan birisidir. Özellikle, geleneksel toplumsal yapıya bağlı yerel örf ve adetlerin, kültürel değerlerin etkin olduğu "cemaatçi" toplumlarda bu uygulamalar daha işlevseldir. Bu toplumlarda taziye türü tören ve uygulamalarda birlik-beraberlik, paylaşma, acıya ortak olma gibi toplumsal ilişkiler daha güçlü bir şekilde yaşanır. Törenlere katılmayan bireylere karşı da katı bir toplumsal baskı uygulanır.

²³ Keskin, a.g.m. s. 23-24.

Ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde olduğu gibi, geleneksel toplumsal yapının büyük oranda yaşatıldığı Şanlıurfa'da da "taziye geleneği" önemli toplumsal işleve sahiptir. Şanlıurfa halkı geleneksel toplumsal yapı çerçevesinde bu uygulamalara farklı anlamlar yüklemekte olup eş, dost ve aşiret dayanışmasının bir göstergesi olarak algılamaktadır. Bu nedenle de bütün bireylerin taziyelere katılma noktasında ayrı bir gayret sarfettikleri görülmekte ve katılmayanlara "makbul insan" gözüyle bakılmamaktadır.

Ancak, son zamanlarda Şanlıurfa'nın modernleşme ve kentleşme sürecinin bir sonucu olarak yaşamakta olduğu hızlı toplumsal değişimler, Şanlıurfa'nın geleneksel toplumsal yapısını etkilerken "taziye geleneği" gibi geleneksel uygulamaları da etkilediği anlaşılmaktadır. Çünkü avlulu evlerden apartman kültürüne doğru hızlı bir şekilde değişen kent yaşamı bu uygulamalara izin vermemektedir.

Geleneksel toplumsal yapının sonucu kalabalık, uzun süreli ve çok hareketli geçen taziyeler, lüks apartman dairelerinde yeni yaşam stillerine alışmaya çalışan Şanlıurfalıları zorlamaktadır. Önceleri istekle ve hiç itiraz edilmeden uygulanan bu tür geleneksel uygulamalar artık sorgulanır hale gelmiştir. Yoğun kent yaşamı yavaş yavaş insanları geleneksel toplumsal yapıda ait oldukları aidiyetlerinden uzaklaştırmakta ve bireyciliği öne çıkarmaktadır. Bunun sonucu olarak da geleneksel toplumsal yapı değişmekte ve çözülmektedir.

Bu bağlamda, 2000'li yıllarda bir vakfın Şanlıurfa halkının değişen kent yaşamı sonucu geleneksel taziye uygulamalarında yaşadıkları zorluklara çözüm olarak bir tarihi yapıyı restore ettirip "Taziye Evi" olarak hizmete sunması, gelenek-değişim arasında önemli bir ara formül olmuştur. Bu formül kısa sürede halk tarafından benimsenmiş olup bugün hemen hemen her mahalle ve semtte bazılarında da birden fazla sayıda olmak üzere açılmıştır. Buralarda bir taraftan bazı geleneksel taziye uygulamaları sürdürülürken bazıları da değişen kent yaşamına uydurulmaya çalışılmaktadır. İşte, geleneksel taziye uygulamalarında yaşanan bu değişim ve dönüşüme bakarak Şanlıurfa'nın toplumsal yapısındaki değişimleri yakalamanın mümkün olduğunu düşünüyoruz.

Ülkemizin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde geleneksel toplumsal yapıya dayalı töre cinayetleri, kan davası, terör ve benzeri sorunlar yaşanmakta olduğu bir gerçekliktir. Bu sorunların

çözümü noktasında geleneksel yapıyı değiştirme anlamında modernleşmenin bir gereği olan ulaşım, iletişim, sermaye girdisi ve kentleşme olgularının önemli etkenler olduğu kanaatindeyiz. Bu anlamda Şanlıurfa'nın örnek bir model olabileceğini düşünüyoruz.

Sonuç olarak, bir toplumda taziye, düğün ve benzeri törenlerdeki uygulamalar o toplumun toplumsal yapısı hakkında bize önemli bilgiler sunar. Bu tür törenlerden hareketle o toplumun toplumsal yapısı büyük oranda anlaşılabilir. Toplumsal yapı ile bu uygulamalar arasında sıkı bağlar vardır.

Kaynakça

- Arslantürk, Zeki, M. Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar, Süreçler, Kurumlar, Teoriler*, Çamlıca Yay. İstanbul, 2008.
- Çiftçi, Adil, *Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzmanlıları*, Avrasya Yayınları, Ankara, 2004.
- Dönmezer, Sulhi, *Toplumbilim*, Beta Basım yayım, İstanbul, 1994.
- Işıltan, Fikret, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul, 1980.
- Kaynak Kişi: Yasin BEZGİN, 1945, Esnaf.
- Kaynak Kişi: Halil ÖZCAN, 1964, Öğretim Görevlisi.
- Kaynak Kişi: Abdulkadir AYDIN, 1954, Öğretim Görevlisi.
- Keskin, Yusuf Ziya, "Şanlıurfa Halk Kültüründe Ölüm," *Harran Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz-Aralık 2006, Şanlıurfa.
- Kızılçelik, Sezgin, Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, Ankara, 1994.
- Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay. İstanbul, 2004.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akinhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay. Ankara, 2009.
- Tuna, Korkut, "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Şanlıurfa'ya Düşen Rol Üzerine Birkaç Not", Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu, Der: Abdulkadir Karahan, Nurettin Uycan Cilt ve Basım San. A.Ş., İstanbul, 1988.
- GAP, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Güneydoğu Anadolu Projesi Sosyal Eylem Planı*, Ankara, Haziran-1999.
- T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı 2000 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2001.

